

У. А. ГАНЧАР

(Гомель, УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ЛЯЧЭННЕ РОЖЫ Ў ЗНАХАРСКОЙ ПРАКТЫЦЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ПАЛЕССІ Ў XX СТАГОДДЗІ – ПАЧАТКУ XXI СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаецца практыка лячэння рожы ў знахарстве Беларускага Палесся на працягу XX – пачатку XXI ст. На аснове апублікаваных фальклорна-этнаграфічных крыніц і ўласных матэрыялаў палявых этнаграфічных даследаванняў аўтар прасочвае эвалюцыю лячэння рожы знахарамі ў разглядаемы перыяд. Робіцца вывад аб скарачэнні спосабаў лячэння рожы ў знахарскай практыцы.

Лячэнне традыцыйна з’яўлялася адной з важнейшых знахарскіх функцый на тэрыторыі Беларускага Палесся. У публікацыях другой паловы XIX – пачатку XX ст. падкрэсліваецца, што сяляне аддаюць перавагу лячэнню ў знахароў, да афіцыйнай жа медыцыны прыбягаючы толькі ў крайнім выпадку [напрыклад: 1, с. 191]. Аднак паступова, на працягу XX ст., большая частка хвароб, з якімі насельніцтва звярталася да знахароў за дапамогай, пераходзіць у кампетэнцыю навуковай медыцыны. Прычынай гэтага было разбурэнне традыцыйнай культуры ў выніку мадэрнізацыі грамадства. У пачатку XXI ст. у знахарскай практыцы рэгіёна захаваліся пераважна хваробы, якія, па меркаванню часткі насельніцтва, навуковай медыцынай не прызнаюцца і не лечацца, ці з цяжкасцю паддаюцца лячэнню ў межах навуковай медыцынскай парадыгмы [падрабязней аб гэтым: 2]. Да такіх хвароб у знахарскай практыцы Беларускага Палесся адносіцца рожа.

Рожа (лат. «*erysipelas*») – гэта хвароба, якая з’яўляецца вынікам стрэптакакавай інфекцыі, якая развіваецца ў выніку пранікнення пад скуру, якая пашкоджана (парэзы, драпіны, сцёртасці і г.д.), асабліва ў людзей з аслабленым імунітэтам. Найбольш ярка выражаным

сімптомам рожы, ад якога яна і атрымала сваю назву (ад фр. «rouge» – «чырвоны») з'яўляецца пачырваненне скуры (з наступным ацяканнем пашкоджанага ўчастка, яго шалушэннем) ў месцы развіцця інфекцыі[3, с. 440–442].

Нягледзячы на добрую даследаванасць прычын узнікнення рожы, яе лячэнне часта з'яўляецца цяжкім па прычыне значнай колькасці спадарожных фактараў, якія ўплываюць на ступень цяжкасці хваробы, яе запусчанасці у многіх выпадках, сталага ўзросту пацыентаў і г.д. Па гэтай прычыне сярод насельніцтва рэгіёна шырока распаўсюджаны ўяўленні аб тым, што рожа навуковай медыцынай не лечыцца, і лепшым спосабам справіцца з ёй, з'яўляецца зварот да знахароў: *«Лі там рожса, яно раскідзе краснае ногу, усё баліць і паедзь у бальніцу, там нічога не здзелаюць. А ў бабкі за два-тры дні ўсё праходзіць»* (Касцючэнка Ніна Іванаўна, 1944 г.н., в. Губічы Буда- Кашалёўскага раёна. Да 1986 г. пражывала ў в. Кулажын Брагінскага раёна). Сярод апытаных аўтарам у 2008 г. жыхароў г. Гомеля да знахароў з рожай звярталася 16,2% ад агульнай колькасці тых, хто карыстаўся дапамогай знахароў (245 чалавек). Прычым гэтыя перакананні шырока распаўсюджаны ў тым ліку і сярод медыцынскіх спецыялістаў. Летам 2001 г. аўтар артыкула быў сведкам выпадку, калі загадчык хірургічнага аддзялення адной з бальніц г. Гомеля тлумачыў пацыенту з рожай, які два тыдні безвынікова прабыў у стацыянары, што таму лепей шукаць «бабку». Аб пашыранасці такой практыкі казалі і апытаныя аўтарам інфарманты, напрыклад, Сасноўская Ева Паўлаўна (1938 г. н., г. п. Лельчыцы Лельчыцкага раёна): *«Рожса, от ужэ сколько приходзілі, у больніцы отпраўляюць: “Ідзіце, шукайце бабу, хай баба гаворыць”»* (Станько Ева Нікіфараўна, 1929 г. н., в. Чэмернае Лельчыцкага раёна).

Пры гэтым лячэнне рожы ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся да гэтага часу не стала прадметам спецыяльнага навуковага даследавання, нягледзячы на дастаткова значную колькасць апублікаваных палявых этнаграфічных матэрыялаў [4], якія, аднак, у большасці выпадкаў, прадстаўлены ў выглядзе замоў [напрыклад: 5; 6] з мінімальным (за рэдкімі выключэннямі) суправаджальным тэкстам, а менавіта ён і з'яўляецца важным для разумення дадзенай тэмы.

Аднак лячэнне рожы менавіта ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся і тым больш нейкія змены ў гэтым працэсе не былі даследаваны ў айчыннай этналогіі. Артыкул мае на мэце разгледзець практыку лячэння рожы і яе эвалюцыю ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся ў XX – пачатку XXI ст. Для гэтага аўтарам былі выкарыстаны апублікаваныя матэрыялы палявых

этнаграфічных даследаванняў, якія адносяцца да розных храналагічных адрэзкаў вывучаемага перыяду. Матэрыялы канца XIX – пачатку XX ст., якія дазваляюць ахарактарызаваць стан традыцыі ў перыяд яе паўнавартаснага функцыянавання, прадстаўлены тэкстамі Е. Р. Раманава [7, с. 75], А.К. Сержпутоўскага [8, с. 207–208 (№ 1855); с. 216 (№ 1953)], К. Машынскага [9, с. 168 (№ 67)]. Звесткі сярэдзіны – другой паловы XX ст. даюць апублікаваныя матэрыялы палявых этнаграфічных даследаванняў, якія праводзіў Інстытут славяназнаўства і балканістыкі АН СССР пад кіраўніцтвам М. І. Талстога [напрыклад: 5]. У рэшце, звесткі аб стане практыкі лячэння рожы ў канцы XX – пачатку XXI ст. прадтаўленымі ўласнымі матэрыяламі палявых этнаграфічных даследаванняў аўтара, якія праводзіліся на тэрыторыі Беларускага Палесся ў 2004–20015 гг., а таксама апублікаванымі палявымі этнаграфічнымі матэрыяламі [6].

Найбольш раннія звесткі аб лячэнні рожы змешчаны ў «Матэрыялах па этнаграфіі Гродзенскай губерні» Е. Р. Раманава, і пазначаны як паходзячыя з в. Свішчы (Мураўёўскай воласці Пружанскага павета; цяпер – Жабінкаўскі раён): «Калі ў каго рожа, то вязуць зноў да знаючай бабы. Часам і далёка. Замаўляецца рожа на ўсходзе сонца тры разы, таму трэба быць тры дні. Рожа часам і сама праходзіць, а сяляне кажуць «памогла». Рожу таксама выпальваюць на твары. Баба кладзе паклю ільну і падпальвае» [7, с. 75]. У манаграфіі К. Машыньскага «Усходняе Палессе» аўтарам прыводзіцца лячэнне рожы «шаптухай» з дапамогай замовы: «пасля прамаўлення тэкста хворага падкурваюць дымам з пялёсткаў ружы» [9, с. 168 (№ 67)]. У «Прымхах і забабонах беларусаў-палешукоў» А. К. Сержпутоўскага прыведзены 2 тэкста ад рожы (усе з в. Чудзін, Ганцавіцкага раёна), у якіх апісваецца спосаб «высякання» рожы з дапамогаю крэсіва і крэмя: «Рожу больш усяго лечаць знахары. Яны бяруць крэсіво й крамянец і красуюць над хворым рожая да яшчэ шэпчуць так: «красаю, б’ю, тну, выскаю, агонь дабываю. Як тут агонь сыплецца, каб так рожа высыпаласа». Гэ шэпчуць тры разы» [8, с. 207–208 (№ 1855)]; а таксама: «Рожа бывае так сабе з добрага раю. У нас ёсць такія людзі, знахары, каторыя добрэ красаюць рожу. Яны бяруць крэсіво й крамянец, становяцца перад хворым у цямку й пачынаюць красаць да штось шаптаць, дак рожа хутка прападае й больш не варочаецца» [8, с. 216 (№ 1953)].

Як бачна з вышэйпрыведзеных тэкстаў, традыцыйна ў Беларускім Палессі лячэнне рожы разглядалася як знахарская прэрагатыва, на што паказваюць тэксты Е. Р. Раманава, А. К. Сержпутоўскага [7, с. 75; 8, с. 207–208 (№ 1855), с. 216 (№ 1953)]. Прычынай гэтага, напэўна,

з'яўляўся доўгі працэс лячэння рожы, што разглядалася як вынік ненаўмыснага ці наўмыснага чараўніцтва [8, с. 216 (№ 1953)]. Паказальна, што ў тэкстах А. К. Сержпутоўскага інфарманты звяртаюцца за дапамогай да «знахароў», у функцыі якіх звычайна ўваходзіла ліквідацыя наступстваў негатыўнага ўздзеяння («адрабленне»), хаця ў большасці выпадкаў, лячэннем рожы займаліся ўсё ж «шаптуны» [падрабязней аб аб функцыях розных тыпаў знахароў у рэгіёне глядзі: 2]. З тэкстаў бачна, што ў знахарскай практыцы рэгіёна існавала некалькі спосабаў лячэння рожы ад яе простага замаўлення, замаўлення з «выпальваннем» ільном [7, с. 75], акурваннем хворага месца пялёсткамі ружы [9, с. 168 (№ 67)], а таксама высяканнем рожы з дапамогай крэмна і крэсіва [8, с. 207–208 (№ 1855), с. 216 (№ 1953)]. Аб існаванні іншых спосабаў сведчаць матэрыялы «Тураўскага слоўніка»: «Рожу колісь вулівалі і вупісвалі» (г. зн. падчас чытання замовы, знахар вадзіў нажом ці іншым вострым прадметам лініі вакол хворага месца) (в. Сямігосцічы Столінскага раёна) [10, с. 169]. Паказальна, што прыведзеныя вышэй спосабы лячэння рожы знахарамі маюць выразны магічны сэнс, і накіраваны на выгнанне самой хваробы, у той час як спосабы лячэння, якія былі агульнараспаўсюджанымі сярод насельніцтва, з'яўляюцца накіраванымі менавіта на ліквідацыю сімптомаў рожы, г. зн. маюць больш рацыянальны характар.

Калі параўнасць вышэйпрыведзеныя звесткі з матэрыяламі сярэдзіны XX – пачатку XXI ст., то відавочнымі становяцца іх пэўныя адрозненні. Апошнія тычацца, перш за ўсё разнастайнасці спосабаў лячэння рожы. З чатырох тэкстаў замоў з каментарамі, прыведзеных у зборніку «Палескія замовы» [5, с. 189–196 (№ 314–316, 319, 321–322, 324)] ў чатырох прыводзіцца спосаб лячэння з дапамогай «выпальвання» ільном на анучы (звычайна, чырвонага колеру). Гэтую тэндэнцыю падцвярджаюць і матэрыялы канца XX – пачатку XXI ст. [напрыклад, 6].

Згодна з даследаваннямі аўтара, падобная сітуацыя захоўваецца на тэрыторыі Беларускага Палесся і ў канцы XX – пачатку XXI ст. Як ужо адзначалася вышэй, рожа з'яўляецца адной з пастаянных праблем з якімі хворыя звяртаюцца да «знаючых» за дапамогай. Прычын яе ўзнікнення, на думку знахароў могуць быць як вынікам натуральных прычын: «Нападае, праколчык, разрэзік, удар» (Кудзінь Ядвіга Іванаўна, 1925 г. н., г. п. Лельчыцы. Нарадзілася ў в. Заходы Лельчыцкага раёна), так і вынікам звышнатуральнага ўздзеяння: «Рожа бывае тожа і з глаз, і от ветра, і бывае накідаюць» (Сасноўская Ева Паўлаўна, 1938 г.н., г.п. Лельчыцы). Для дакладнага

вызначэння наяўнасці ці адсутнасці ў пацыента дадзенай хваробы звычайна праводзіцца дыягностыка, якая адбываецца непасрэдна падчас самога рытуалу лячэння: знахарка сочыць, як будзе гарэць падпалены лён, які выкарыстоўваецца ў лячэнні. Калі попел ад ільну ляціць уверх, лічаць, што чалавек хворы на рожу. У адваротным выпадку прычына хваробы іншая. Краўчэня Галіна Ігнацьеўна (1939 г. н., в. Чырвонабарэжжа Лельчыцкага раёна. Нарадзілася ў в. Храпунь Столінскага раёна) гаворыць наступнае: *«І вонэ як рожэ есцэка, вона эта рожэ дзейсвіцельна, вонэ этэ зназу понесе ўгору, ўгору ўсе эта пыль полеціць, но як нема рожы, то вонэ не будзе, будзе лежаць у мене на месці»*.

Асноўным рытуалам для лячэнне рожы з'яўляецца вышэйзгаданае «выпальванне», якое з'яўляецца асноўным спосабам лячэння рожы ў сучаснай знахарскай практыцы рэгіёна. Пры выкарыстанні гэтага спосабу знахар звычайна перад чытаннем замовы (у некаторых выпадках пасля чытання) накрывае хворае месца чырвонай (радзей іншага колеру) анучай, на якую кладзе 3 ці 9 пасмачак ільну, які, вымаўляючы адпаведную колькасці пасмачак ільну колькасць разоў замову, кожны раз спальвае адну з пасмачак. Часта пасля лячэння чырвоны кавалак тканіны пераварочваецца і кладзецца на хворае месца, пакідаючы яго там на пэўны час. Фіцнер Вольга Іосіфаўна (1929 г. н., в. Грэбені Лельчыцкага раёна. Нарадзілася ў в. Жмурнае Лельчыцкага раёна) «спальвае рожу» наступным чынам: *«Ну, я ту спальваю, я рожу спальваю. Тожэ тут... Берэш прадзіво, от як колісь прадзіво, лён і так почутачку выцягаеш дзевяць раз і так почутачку клубочки, тры клубочки такога. По дзевяць етых во, і ўместо, і зробіш тры клубочки. І ету ложыш красну трапку шэрсцяну на эта места дзе рожэ і эта тожэ, шэпчэш»*. Аналагічнага спосабу лячэння рожы прытрымліваецца і Цярлецкая Валянціна Антонаўна (1930 г.н., в. Дубое Пінскага раёна):

«Палю. Я палю. Я помолылася рожу, помолылася тую молітву. После ўзяла, наскубла льну, так дзеўяць такых косумчыкоў, наскубла і наклала. Сьвечку запалыла, помалэньку закрыла красною трапочкаю, там, чы ногу, чы руку. Поклала поціхоньку, то ж нэ будэш палыты так, поціхоньку, одну, да свічэчкою запалыла, одну, другую, ўсі попалыла, еслі рожэ, вона ўсе быстрэнько ўгору лэціць. Нэ ўсьпіе загорытысь, як у гору палэтыць».

Пэўныя змены закрунулі і іншыя аспекты выканання рытуалу. Так, у выніку змянення ладу жыцця насельніцтва, для многіх інфармантаў нават у сельскай мясцовасці становіцца праблематычным дастаць лён. Некаторым па іх просьбе яго

прыносяць пацыенты. Аднак некаторыя інфарманты ў якасці замены ільну пачалі выкарыстоўваць сучасныя матэрыялы. Напрыклад, Варабей Марына Міхайлаўна (1940 г. н., в. Баравое Лельчыцкага раёна) выкарыстоўвае замест ільну вату: *«Ну я ж говору, нада красна суконна така трапачка і вату. У вас німа ў горадзе, у нас то лён йе. Я яго ўжэ бяру й не сею зараз. Любу вату, любу вату. Так»*. Павелічэнне мабільнасці насельніцтва ў XX ст. прывяло да таго, што часта знахар і патэнцыйны пацыент пражываюць на вялікай адлегласці адзін ад аднаго. У выніку ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся назіраецца павелічэнне безкантактных спосабаў лячэння (калі замовы нагаворваюць на вадку, хлеб, адзенне і іншыя рэчы, якія потым даюць хвораму). Аднак рожга, якая патрабуе не простага замаўлення а дакладнага выканання рытуалу, на думку многіх інфармантаў, не можа лячыцца дыстанцыйна: *«Я іменна знаю, шо яйцо, хлеб і вада эта можна іспуг, зглаз, о такое. А напрымер рожга, ўжэ этага не дасі»* (Астаповіч Ганна Уладзіміраўна, 1950 г. н., г. п. Лельчыцы Лельчыцкага раёна. Нарадзілася ў в. Лохніца Лельчыцкага раёна). Аднак, нават з такіх сітуацый пры патрэбе знаходзіцца выйсце. Так, Міненка Дар'я Марцьянаўна (1914 г. н., г. п. Лельчыцы Лельчыцкага раёна) лячыла рожу, шэпчучы замову па тэлефоне, у той час як яе знаёмая спальвала лён непасрэдна над хворым: *«А я, а я ж по ціліхвону. Не хоцела. А там сястра, яго дачка, да робіць у больніцы, у военном госпіталі. І дружыць зь імі. А-а, да просяць: “Шапчы по ціліхвону”»*.

Яшчэ адной тэндэнцыяй, звязанай з лячэннем рожы, з'яўляецца павелічэнне ўплыву хрысціянскай этыкі (як, уласна, на знахарства ўвогуле), на працягу XX ст. Гэта праяўляецца, напрыклад, у выкарыстанні пры лячэнні хрысціянскіх малітваў, правядзення працэса лячэння перад іконамі і г. д. Напрыклад, Кузьміч Фядора Мартынаўна (1923 г. н., в. Баландзічы Іванаўскага раёна) спальвае рожу менавіта царкоўнымі свечкамі: *«Ну я запалыла свечкі, ў менэ светыя, ў мэнэ і з Кіева, Лаўры, ў мэнэ і Зраіля есця, ну дэ Сус Хрыстос родзіўса, у мэнэ і з Печэева, у мэнэ Жыровічы, ў мэнэ і з Москвы е, свечы. О люды скіля, я попрошу, мне прывозяць»*.

Такім чынам, лячэнне рожы ў знахарскай практыцы Беларускага Палесся зазнала значныя змены, якія заключаюцца, перш за ўсё, ў змяншэнні колькасці спосабаў яе лячэння, а таксама павелічэнні ўплыву хрысціянскай этыкі на знахарскую прыктыку ў параўнанні з першай трэцю XX ст.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Крачковский, Ю. Ф. Быт западно-русского селянина / Ю. Ф. Крачковский ; Изд-во Имп. о-ва истории и древностей рос. при Моск. ун-те. – М. : Университет. тип., 1874. – 212 с.
2. Ганчар, У. А. Накірункі знахарскай дзейнасці ў Беларускай Палесі і іх змены ў XX – пачатку XXI ст. / У. А. Ганчар // Научные труды Республиканского института высшей школы : в 2 ч. : сб. науч. ст. / под ред. В.Ф. Беркова. – Минск : РИВШ, 2011. – Вып. 11, ч. 1 : Исторические и педагогические науки. – С. 24–30.
3. Большая медицинская энциклопедия / авт. Сост. Н.Б. Светлакова. – М. : АСТ: ХРАНИТЕЛЬ, 2008. – 899 с.
4. Народная медицина: рытуальна-магічная практыка / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАН Беларусі ; уклад., прадм. і паказ. Т. В. Валодзінай ; навук. рэд. А. С. Ліс. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 774 с. – (Беларуская народная творчасць).
5. Полесские заговоры: в записях 1970–1990-х гг.: сб. / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения. – М. : Индрик, 2003. – 751 с. – (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов).
6. Вяргеенка, С. А. «На моры-акіяне, на востраве Буяне...» (лекавыя замовы Гомельшчыны) : фальклор.-этнагр. зб. / С. А. Вяргеенка ; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны ; пад рэд. В. С. Новак. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2009. – 220 с.
7. Материалы по этнографии Гродненской губернии : [в 2 вып.] / изд. Упр. Вилен. учеб. округа ; под редакцией Е.Р. Романова. – Вильно : Рус. почин, 1911–1912. – Вып. 1. – 1911. – 239 с.
8. Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі ; навук. рэд. А. С. Фядосік ; прадм. У. К. Касько]. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
9. Машынскі, К. Усходняе Палессе / Казімір Машынскі; уклад., прадм., камент. У. Васілевіча; пер. Л. Салавей. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – 528 с. – (Беларускі кнігазбор: Серыя 2, Гісторыка-літаратурныя помнікі).
10. Тураўскі слоўнік : у 5 т. / Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; склад: А. А. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. Я. Яшкін ; рэд. А. А. Крывіцкі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – Т. 1 : А-Г / склад. А. А. Крывіцкі [і інш.]. – 1982. – 255 с.

Uladzimir Hanchar. The practise of curing of "rozha" ("erysipelas") in the sorcery of Belarusian Polesie during the XXth – the beginning of the XXIst century.

In the article is considered the practise of curing of "rozha" ("erysipelas") in the sorcery of Belarusian Polesie during the XXth – the beginning of the

XXIst century. On the base of published folklore-ethnographic sources and his own field ethnographic research, the author traces the evolution of curing erysipelas by sorcerers during the considered period. The conclusion is made about shortening of amount of the erysipelas curing methods in sorcerous practice.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ